74

מלפפון

המלפפון נזכר במשנה ארבע פעמים: בהקשר של דיני הכלאים, כמין הדומה לקישות (כלאים א ב); בדיני תרומות (תרומות ב ו); בדיון על חשש סכנה במאכלים מגולים (תרומות ח ו) וכמין ירק, החייב במעשר גם אם נלקט בהיותו קטן (מעשרות א ד). המלפפון נזכר בתוספתא כמה פעמים (תרומות ד ה; כלאים ב י-יד; שם ג יב; מעשרות א ג-ו; פסחים א י; נדרים ד ג) בהקשרים שונים. כמו כן, נזכר בירושלמי כמה פעמים (דמאי ב ה"א; כלאים א ה"ב ועוד).

הזיהויים

▪ **מלון** (*Cucumis melo*) - צמח מטפס או שרוע, ממשפחת הדלועיים, שמוצאו מן האזורים הטרופיים של אסיה ואפריקה. המלון תורבת למספר רב של זנים בעלי פירות שונים: מוארכים, מעוגלים ופחוסים, הגדלים כשהם שרועים על הקרקע. פרי המלון מכיל כ-90 אחוז מים ו-8 אחוז סוכר, וכיום הוא בעל תפוצה עולמית. כך הוא הזיהוי בירושלמי (המצוטט גם אצל הערוך), וכך אצל רש"ג, זרעים גניזה ב, מוה"ע, ריבמ"ץ, המליצה, וכנראה גם אצל כפו"פ ל"ע.[1]

מלון

▪ **'מלפפון', קישוא הגינה** (*Cucumis sativus*) - זהו המלפפון שלנו. צמח מטפס ממשפחת הדלועיים, שמוצאו מהודו. הפירות עסיסיים ועשירים במים, אך אינם מתוקים. המלפפון תורבת לפני יותר מ-3,000 שנה, והיה נפוץ באזור המזרח התיכון,

מלפפון

ומשם התפשט לאירופה. כך הוא הזיהוי אצל רס"ג, רמב"ם, תנה"י, כפו"פ, רע"ב (בשם הערבי שמביא), אלג'אמע, ומכה"מ.[2]

אבטיח

- **אבטיח** (*Citrullus lanatus*) - צמח מטפס ממשפחת הדלועיים. מוצאו באפריקה. פירותיו של האבטיח גדולים מאוד, עגולים או מוארכים, מתוקים ועסיסיים. הם גדלים כשהם שרועים על הקרקע. אף על פי שהפרי אוגר כמות מים גדולה, הוא גדל ללא השקיה בתנאי בעל. כך הזיהוי בזרעים גניזה א, אצל רנאה"י פ"א וכן אצל רע"ב (בשם האירופי שמביא), וכנראה כך יש להבין גם את זיהוי רנאה"י.[3]

עיון

כל הזיהויים מתייחסים למינים נאכלים ממשפחת הדלועיים.

בירושלמי זוהה המלפפון עם מלון. הקשר בין זיהוי ריבמ"ץ לבין הירושלמי ברור: שניהם מזכירים את השם היווני (שזהה פחות או יותר לשם העברי), ובשניהם נזכר הקשר לתפוח (בצורת הפרי או במתיקותו). גם רש"ג וכת"י זרעים גניזה ב מזהים כמותם, וכך גם המליצה ומוה"ע.

ישנן שתי מסורות בערבית. הברורה יותר היא זו המזהה את המלפפון שבמשנה עם המלפפון שלנו (רס"ג, רמב"ם וסיעתו, מכה"מ). השנייה מזהה אותו עם האבטיח שלנו (זרעים גניזה א, רנאה"י פ"א במפורש ורנאה"י באופן כללי יותר). מסורת זו מופיעה גם אצל רע"ב בשם האירופי 'ציטרול"י'. נראה כי הזיהוי עם מין אבטיח קשור בתיאוריה על היווצרות ה'מלפפון' המובאת בירושלמי.[4]

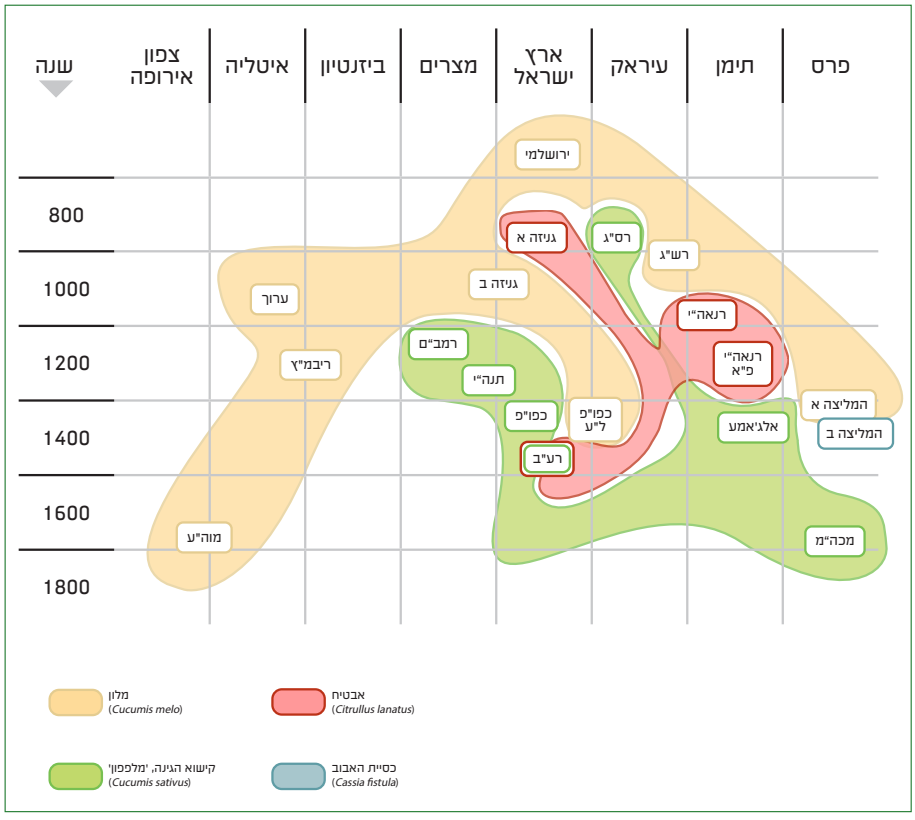
נראה כי תפא"י הולך בעקבותיו של רע"ב. הוא מזהה עם 'ציטראָנען קירבס', שהינו מין דלעת (kürbis=), ששם הלוואי שלה קרוב אטימולוגית לשם המופיע אצל רע"ב, אף שהזיהוי עצמו אינו ברור לגמרי, ונראה שאין הוא תואם אף אחד מזיהויי הפרשנים ל'מלפפון', שהובאו כאן.

לגבי היחס בין זיהוי ריבמ"ץ, המייצג ככל הנראה מסורת אירופית, ובין המסורת הערבית של רס"ג ורמב"ם - ע"ע 'קישות'.

כמו ב'קישות' מביא רע"ב פירוש אחד הכולל שני זיהויים סותרים. הוא מצטט את השם הערבי המזוהה עם המלפפון, ומוסיף לצידו את השם האירופי של האבטיח. סביר, כבמקרים אחרים, כי את השם האירופי הכיר באופן בלתי אמצעי, ואת השם הערבי ציטט מפירושים שהיו לפניו.

זיהוי תמוה של 'מלפפון' מופיע אצל המליצה (כזיהוי שני) - כסיית האבוב (*Cassia fistula*).[5]

רוב החוקרים מסכימים לזיהוי המלפפון שבמשנה עם מלון.[6] פלדמן מתלבט בינו ובין מלון הקת'א (*Cucumis melo var. chate*).[7]

הערות:

1. **ירושלמי** (כלאים א ה"ב, עמ' 146): *רבי יודה או': עיקרו כלאים. אדם נוטל מעה אחת מפיטמה שלאבטיח ומעה אחת מפיטמא שלתפוח, ונותנן בתוך גומא אחת והן נתאחין ונעשין כלאים. לפום כן צווחין ליה בלישנא יוונא מולפפון* > *Cucumis melo* =μηλοπέπων (**לידל וסקוט**, עמ' 1127). שם זה משקף את ההשקפה הקדומה שבאה לידי ביטוי בירושלמי הנזכר: μηλον=תפוח (**לידל וסקוט**, עמ' 1127); πέπων=מין דלעת או מלון (**שם**, עמ' 1364); **רש"ג** (עמ' 175, ש' 14): *נוע מן אלבטיך*: بطيخ= *Cucumis melo* (**חסין וקאסם**, מס' 199). אומנם בדרך כלל מזהים את بطيخ עם *Citrullus lanatus* (='אבטיח' בלשוננו. **עיסא**, עמ' 50, מס' 12), אך כאן לאור הזיהוי המקומי בעיראק בהחלט סביר לזהות כפי שנכתב): **זרעים גניזה ב**: *עגור* > عجور=*Cucumus melo* (מלון. **עיסא**, עמ' 61 62, ע' 5). זהו גם שמו של *Cucumis melo var. chate* (מלון הקת'א. **שם**, עמ' 61, ע' 11). וראה גם **ליין**, כ' 5, עמ' 1959-1958; **כפו"פ ל"ע** (תשמד): *מין מהאבטיח* > לעיל רש"ג (אם כי ייתכן כי המעתיק פירש بطيخ דווקא כ-*Citrullus lanatus*); **ערוך** (יקר ערך א עמ' קלג): מצטט את הירושלמי; **מוה"ע** (שם): *היונים קראו מלופפון למין פרי האדמה ערב למאכל ומלא מין מתוק והוא הנקרא בלשון הקדש אבטיח, ותרגום ירושלמי ואת האבטיחים וית מלפניא, ולפעמים היונים קראו כן למין אחר שהוא גם כן נאכל והוא מלא דדים בולטים ובפרט בקטנותו והוא כמו מין קשאים ונראה כי כן שמו מלופפון בלשון משנה כי הרופאים מנו ארבעה אלו... ולכן אמרו שהקישות והמלפפון אינם כלאים כי זרע של שניהם דומה...* > לפי מוה"ע 'מלפפון' הוא שמם של שני מינים שונים: נראה שהפרי ש'מלא מין מתוק' הוא *Citrullus lanatus* ('אבטיח' בלשוננו) והשני, אליו התכוונה המשנה לפי מוה"ע הוא *Cucumis melo*; **ריבמ"ץ** (עמ' עו): *מלפפון בלשון יון מילופיפוני, והן עגולים כתפוחין* > לעיל ירושלמי. **המליצה** (**בהמ"ל**): *מלפאפיני כרבוז* (**בכת"י** אחרים - *כרבזה* > خربوز (**פר.**)=*Cucumis melo* (**חיים, מילון, א**, עמ' 114). בסמוך הוא מביא זיהוי נוסף ותמוה - ראה להלן.
2. **רס"ג** (עמ' 189 98): **אלכ'יאר** > خيار=*Cucumis sativus* (**עיסא**, עמ' 62, מס' 10; **בדויאן**, מס' 1267); **רמב"ם** (כלאים א ג עמ' קסז [וכן מעשרות א ד, תרומות ב ו, תרומות ח ו]): אלכ'יאר [וכך הוא אצל תנה"י (עמ' 306, ערך 'מלפפון'), **אצל אלג'אמע** (עמ' 72, ערך 'מללפפונות'), וכן **במילון מהד' טובי** (עמ' 105)] > לעיל רס"ג; **כפו"פ** (תפה; תשמב): אלכיאר > לעיל רס"ג > **רע"ב** (כלאים א ב): *נקראים בערבי כייא"ר ובלע"ז ציטרול"י* (כך מביא גם הרמ"א בהג"ה: שו"ע יו"ד סימן רצז סעיף יד) > לגבי 'כייא"ר' - לעיל רס"ג. Citrulli (איטלקית)=Zitrulle (גר.)=*Citrullus lanatus* ('אבטיח' בלשוננו; **ספרינגר גרמנית** II, עמ' 1856). יש כאן, בעצם שני זיהויים סותרים - בדומה לפירושו ל-'קישות'; **מכה"מ** (בהמ"ל, כלאים א): *שנג* > شنگ (פר.)=מין מלפפון (**סטיינגאס**, עמ' 763).
3. **זרעים גניזה א** (**אוק.**): *אלפג* > فج= *Citrullus lanatus* (**עיסא**, 50 12); **רנאה"י פ"א**: (תרומות ג עמ' 4): *אלכרבז*: خربز= *Citrullus lanatus* (**עיסא**, שם); **רע"ב** - ראה לעיל הערה 2; **רנאה"י** (עמ' 29): *מין ממיני האבטיחים שריחו טוב* > לא ברור האם מתכוון לאחד מזני *Cucumis melo* ('מלון' בלשוננו) או ל-*Citrullus lanatus* ('אבטיח' בלשוננו), אם כי סביר יותר, מבחינה לשונית, שהתכוון לשני.
4. לעיל, הערה 1.
5. אצל המליצה מופיעים בסמיכות יחסית שני ערכים נפרדים: *מלפאפיני - כרבזה* (לעיל הערה 1), ולאחריו: *מלפפון - פלוס כיאר צ'נבר* > فلوس, خيار چنبر (פר.)= *Cassia fistula* (**חיים, מילון, א**, עמ' 768).
6. **לעף, פלורה**, IV, עמ' 4 72. **פליקס, כלאים**, עמ' 49-50; **צ'יז'יק, אוצר**, עמ' 830.
7. **פלדמן, משנה**, עמ' 194-197.